

често възбудват почитателите на творчеството и личността на Ботев. Особено интересни и богати на идеи и наблюдения са онези моменти, където авторът от свой съвременен ъгъл разглежда някои стихотворни и фейлетонни Ботеви творби, без да преповтаря досега казаното. Образът на Ботев е нарисуван комплексно — с цялата негова разностранна творческа натура — проследен в движение, обърнат към бъдещето, където той винаги ще намира свои истински ценители.

Ваня Бояджиева

„НЕЗАВЪРШЕНИ РАЗГОВОРИ“ от СИМЕОН СУЛТАНОВ С., изд. Български писател, 1976, 340 с.

Не бих започнал тая статия с думите, че новата книга на С. Султанов е по-добра или по-слаба от предишната — или от предишните, защото той има зад гърба си вече няколко монографични изследвания, всяко от които дълго време е било обект на литературни разговори. От времето, когато той остана в съзнанието на читателя като автора на „Йовков и неговият свят“, до днес, до публикуването на този сборник от есета, студии, портрети и статии, С. Султанов завоева едно завидно ниво и продължава да го отстоява с всяка своя нова творба. Той се появява рядко в печата, но затова пък стреля с дългобойните оръдия на монографията, очерка, студията, портрета и затова присъства неизменно в нашия литературен ден. В това отношение неговата критическа дейност е сериозна поука — и в същото време суров укор — за ония критици от по-младото критическо поколение, които твърде много бързат и въпреки това се движат много бавно по стръмните пътеки на съвременната литература, увлечени от количествените показатели и занемарили качествени.

Далеч съм от мисълта да противопоставям С. Султанов на такива „оперативни“ критици — те трудно могат да му бъдат партньори, а и той в полемичните бележки в края на тази книга говори за кризата в рецензията и мечтае за появяването на нов Гео Милев, за особеното критическо дарование, което умее чрез рецензията да остане и в утрешния ден. Ако става дума за съставка, а не за противопоставяне, С. Султанов можем да го разглеждаме наред с талантливи, неспокойни критици, участващи с кратките критически жанрове в литературния процес и допринасящи с перото си за неговото ускорение и динамизиране. Авторът дълбоко уважава тяхната драма, техния конфликт — ежедневен и дългогодишен — с посредствените изяви и посредствените писатели,

техния мъчителен въпрос за трайността на оперативната критика. Но С. Султанов, авторът на книги, студии и очерци за Йордан Йовков и Георги Караславов, Георги Стаматов и Георги Райчев, Ангел Каралийчев и Илия Волен, Николай Хайтов и Ивайло Петров, често споделя с читателя на най-новата си книга една своя любима мисъл — за съвременния поглед към класиката:

„Не обичам литературоведчески и критически книги, в които се пристъпва към разглеждането на писатели от класиката и литературното наследство с мъртви антикварни средства.

Човек не може да избяга от своята съвременност: тя присъства навсякъде — дори ако е решил да разглежда и интерпретира исторически лица и проблеми.

Обичам книги, за които може да се каже например: Елин Пелин прочетен днес“ (с. 292).

Това не е теоретическо оправдание на „бясството от оперативната критика“, както би го изтъквал повърхностният и непознат за творчеството на С. Султанов ум. А и самият той, доколкото го познавам, твърде отдавна показва влечение към мащабните изследвания и твърде отдавна те са бивали неизменно пронизани от това „прочетен днес“, за което той говори в цитирания откъс. Може би затова ехото от неговите публикации се чува и в университетските аудитории, и в писателските кафенета, и сред широката читателска маса, пред която никога не е стоял въпросът примерно дали Йовков е и наш съвременник или той принадлежи повече на миналото, каквито гласове са се чували според свидетелството на С. Султанов при подготовката на 7-томното издание на нашия класик (с. 291). Може би затова читателите посрещат така радушно книгите на автора, укрепвайки по този начин волята му да върви по избора на младина и твърдо и неотклонно следван вече десетилетия път. Неговият талант се реализира в годините след Априлския пленум — не говоря само за книгата му за Йовков, но и за изследванията му на Светослав Минков и на другите автори, които бяха споменати по-горе и които са герои и на този сборник. В него С. Султанов е включил едно вдъхновено есе за Йордан Йовков под показателното заглавие „Голямото присъствие“; студията за Г. Караславов, която още при публикуването си в сп. „Септември“ направи впечатление не само с новите си оценки, изречени във вътрешна полемика с други тълкуватели на автора на „Обикновени хора“, но и с голямата гъвкавост на интерпретацията, съумял да се прехвърли така сполучливо след дългите си странствувания из света на Албена и Моканина в света на драматичните Караславови герои, където думите,

„имот“ и „собственик“ са така здраво преплетени с всички чувства, страсти и представи за света на Юрталана и Марьола. Тази студия носи заглавието „Когато препрочитам „Татул“ и „Снаха“, но тази дума „препрочитам“ С. Султанов би могъл да сложи във всяко свое заглавие.

Той ни поднася късове критическа проза, в които освен изследователя, тълкувателя, интерпретатора и съвременния социолог, който така сполучливо маркира нравствените координати на днешния българин, така много различен по ритъм на живот от героите на Михалаки Георгиев (с. 124) — неизменно присъства — и високообразованият читател, непохабил своето умение да чете художествена литература във времната на киното и телевизията. Това умение да се чете, да се изпитва прастарата наслада от самия процес на четене на художествена литература, за което съм чел в една статия на Тончо Жечев, С. Султанов го притежава цялостно и непокътливо в своя първичен, нашенски вид. Освен това той намира начин и да чете заедно с читателя дадена книга — или пък цялото творчество на някой писател; и да се рови в архивите на автора, за да разгадае чертите на личността и тайните на творческия й процес; и да си спомни за първата среща с книгата или с автора, обагряйки с една топла мемоарност своите страници — така например неусетно от статия в статия, по своя любим маниер да внушава дискретно, да се пазят от гръмки слова и от изкуствен патос, С. Султанов очертава и образа на Минко Николов, така трагично рано напуснал живота; и да търси хилядите нишки от миналото към съвременността, от традицията на класиката към творчеството на днешни автори от рода на Н. Хайтов, Ивайло Петров, Йордан Радичков; и да маркира цели литературни периоди, в които се е разположило творчеството на разглеждания автор, да шрихира чертите на литературната епоха, даже и особеностите на вкуса, благодарение на които примерно някога Хамсун така трескаво се чете и препрочита от ценителите и обикновените читатели у нас. И заедно с всичко това, без да уморява обикновения читател, да намери начин лаконично, но точно, с нужната научна добросъвестност да излага фактите, да изяснява теоретично особеностите на дадено творчество, художествените похвати, изразните средства, стиловете му багри.

Нещо повече. Мисля, че със статия като „Към истинското лице на Георги Райчев“, „Стаматов или атентаторът срещу стара България“, „Светослав Минков или сатирикт и неговият двойник“, „Попътни срещи с Ивайло Петров“ и „Преодоляна криза“ (за кризата на разказа и основната му слабост — проблема за образа:

„Измислиха се разкази на „атмосферата“ и „състоянието“ с цел да се даде теоретическа обоснова на неумението да се изграждат образи“ — с. 306) С. Султанов се домогва до открития за тенденциите в нашата проза, за промяната на нейната поетика, за онова извършващо се пред очите ни заместване на традиционните изразни средства с гротеската, с иронията на Св. Минков, с парадоксалните виждания на автора на „Преди да се родя и след това“, белези на нейното съгъстяване, на нейната раздяла с описателността и обстоятелствеността. Така можем да си обясним защо С. Султанов така високо цени Г. П. Стаматов — освен за неговия граждански подвиг, но и като носител на нови, перспективни тенденции в областта на поетиката на прозата: „Първ в нашата литература Стаматов обяви война на описателството, една коварна болест, свързана с юношеството на нашата проза, от която за съжаление все още боледуват някои прозаци“ (с. 123). В студията за този интелектуален български белетрист, след един главоломно, но точен паралел с контрастиращия на него Михалаки Георгиев — и тук С. Султанов проявява голяма широта на вкуса, ненавижда и субективизма, и тесногърдието, отричането на едни автори от платформата на други — критикът прави едно социологично избързване:

„Някогашният селски човек, за когото отиването в града е било цяло събитие, е живее далеч по-заседнало, мудно и затова при него слънцето е залязвало по-късно, за да изгрее и по-рано. Неговите впечатления са били малко на брой, ала затова пък са имали по-траен характер. Днешният съвременен човек, който е съвременник на ракетите, на космическите скорости, на възделените мечти на човечеството, живее много по-динамично и интензивно. Той е в статия си и в същото време чрез радиото, телевизията, телефона, вестника е навсякъде по света. За един ден неговите впечатления са много по-богати от тези на някогашния селски човек, но затова пък са много по-мигновени.

Съвременният читател иска по-обобщено, по-условно изкуство, изкуство, което загатва, подсеща, дава живот на асоциациите, подхранва въображението, но в същото време лаконичността не бива да се превръща в безжизненост, в опростено възпроизвеждане на сюжета“ (с. 124).

Дадох този голям цитат, защото той е характерен за С. Султанов, който видя много наши класици с пресните очи на съвременника и често поставя по този начин задачи на съвременната литература, общувайки с класиката; осъществявайки се и като писател с оригинални идеи за по-нататъшния път на днешното ни литературно развитие. Такъв смисъл има и него-

вото изследване за гражданеещия се Георги Райчев, направил някога шокиращото признание: „До тази възраст бях под непрекъснатия страх, че ще бъда принуден да се прибера и живея цял живот в родното си село, с което никога нищо особено не ме е свързвало освен обикновени семейни връзки“ (с. 130).

Крупен психолог-реалист (употребявам показателния, както винаги много точен термин на С. Султанов), Г. Райчев, търси общочовешкото, носи стремежа на нашата литература да излезе извън националните граници — засилен особено много днес. А в цитираните му от С. Султанов думи има много откровения за днешния изследовател на нравственопсихологическата подготовка и последици на стихийните миграционни процеси, които станаха литературен обект след Девети септември. А когато говори за особеностите на редкия не само за нашата литература феномен на Светослав Минков, критикът отбелязва с типичния си съвременен акцент:

... „Писателят иронизира оня технически напредък, където големите въпроси на човешката душа, вълнували не един светъл ум, могат да се решават единствено в лабораториите с помощта на модерна електронна апаратура. Разбира се, не срещу постиженията на съвременната техническа цивилизация е насочено острието на сатирика, а срещу превръщането на личността в робот; не срещу машините, които облекчават труда на хората, негодува писателят, а срещу стандартизацията на духа, която превръща човека в автомат“ (с. 303).

Както е известно, темата за стандартизацията и технократизма, за машините, човека и правото на сърцето е една от любимите теми на съвременната ни литература — Л. Левчев, Ат. Наковски, А. Гуляшки, Г. Джагаров, та чак до най-младите Рашко Сугарев, Иван Цанев, Матей Шопкин, Миряна Башева и др. (цитирам без да степенувам, просто за да подчертая мисълта на С. Султанов за Св. Минков като за автор със „свърхактуални идеи“). Но същият С. Султанов говори с много топлота, с лирична проникновеност, бих казал, за писатели като Илия Волен и Михалаки Георгиев, също по своему актуални със своята любов към отминалите дни на българския селянин.

Вече стана дума за блестящото съчетание у тоя любител на документалното на литературния историк и на критика, който поставя задачи на съвременната литература, стъпил върху здравата почва на класиката. Бих казал дори, че той създава един новаторски прецедент, воюва за такава изява на критика, който да се опира върху класиката и да я призовава винаги когато настъпи засечка в съвременното литера-

турно развитие, както и за такива проучвания и изследвания, при които да се търси винаги съвременният акцент, нишката към днешното, което също трябва грижливо да се проучва и да се наблюдава от литературния историк, за да не бъдат музейни, скучни, самоцелни и книжни заниманията му. В този смисъл творчеството на С. Султанов, който така тревожно съветва младите критици да се занимават с мащабни проучвания, да съчетават необходимата за критика актуална дейност с трайното, респектира със своите координати, с онова високо ниво, което той поддържа с голяма дисциплина на творческата воля и с рядко трудолюбие вече години наред.

В едно интервю той прави интересното признание:

„Предпочитам в критиката „писателските жанрове“: онези, от които може да се види не само изследователят, но и писателят, книги, в които има красиви мисли, емоционална атмосфера, дълбоки прозрения за живота и изкуството, тънки артистични наблюдения.

Тези лични предпочитания определят до голяма степен моите търсения в критиката“ (с. 289).

Както личи, той има съзнание за спецификата на своя талант и открито изразява предпочитанията си. В мечтата и стремежа му за писателска изява се оглежда мечтата на нашата днешна критика да се осъществи богато и пълнокръвно, да се разгърне над мащабни проучвания и в същото време да пише роман за романа, повест за един писателски живот или есе за една личност, останала в представите на своите съвременници по-богата от творчеството си като Г. П. Стаматов. Той би могъл да се нарече критик-документалист — толкова е силна страстта му да се рови в архивите, да прекарва месеци и години в библиотеките, да чете по един ръкопис следите на отминалото литературно време, по една стара редакция да разнищава изкристализирането на един замисъл на национален шедьовър, както е направил, проучвайки старите ръкописи на Г. Караславов, първата редакция на „Снаха“. Би могъл да се нарече критик-есеист, какъвто е наистина, но той не обича блудкавия, юношески есеизъм, недокументираната и сладникава литературна красноречие — белег на любителство или най-малкото на произволен субективизъм. Есеистичните штрихи на епохата — в творбите за Св. Минков, за Г. Райчев, за Г. П. Стаматов и др. — съперничат със своята лаконичност на литературно-историческите пространни анализи на цели периоди у други автори. А съвременният гълън на виждане, който той е открил, търкувайки „Татул“ и „Снаха“, поставя в деликатно положение

днешния писател социолог и публицист, призвани да се борят за „... за окончателното изкореняване на „Татула“ в душата на съвременния човек...“ (75 с.), срещу „остатъците на отровата“ — съвременната юрталановщина. Така С. Султанов — критик с високо самочувствие, произтичащо както от дълбоката му ерудиция, така и от дълго износването критически сюжети, докато узреят и той ги осъществи в своеобразната си критическа проза — издига престижа на самата критика в очите на някои писатели, попривикнали вече с хвалебствената, безпринципна критика, с услужливите пера, които ги търсят за интервюта и анкети и щедро предлагат помощта си на всяко средно дарование, което копнее „да въвежда в своята творческа лаборатория“, да си прави само преценки и тълкувания, стремейки се да изолира автентичната литературна критика — опасност за „сивия поток“.

Стремейки се да пише за литературните върхове, той не забравя и нуждите на момента. Публикувайки статии за Ивайло Петров и Николай Хайтов, говорейки често за Йордан Радичков, когото той поставя в компанията все на големи писатели, С. Султанов внушава своето схващане за вече изкристализираните ценности на най-новата ни литература — тъй като и той е критик на изкристализиралото, трайното, издържалото проверката на времето. Наистина в такава критическа дейност го няма рискът на оперативния критик, който всеки ден се сблъсква с нови имена и нови книги, но има друг риск: рискът на тълкувателя, на откривателя на позабравените ценности, на онзи, който трябва да коригира грешките на времето и да възкресява големи духове от нашето вчера. В това отношение С. Султанов е от ония критици, които извършиха огромна работа след Априлския пленум, отразила се и на съдържанието на тази книга.

Той умее с професионална вещина да анализира езика и стила, изразните средства, формалните страни на творбата с други думи, но спазва мярката. За артистичен критик като него — много емоционален, но и овладяващ своите емоции, за да не се получи разводненост и банално „съпреживяване“ — това качество е рядкост, но разгърнатите книги и прочетите „Писател с актуални идеи“ и ще се уверите сами в чувството му за мярка. Или пък страниците за Г. Караславов, за да видите колко тънко и задълбочено той е проанализирал композицията на „Снаха“ и „Татула“. Може би мрачното величие на Юрталана е посасенчило анализа на другите образи, но такъв е бил зрелищният му въгъл, критическият му замисъл за интерпретация. Той умело използва биографията на автора и леко и непринудено

минава от нея към анализа на творчеството, търси там отраженията на фрапирещата личност (при Г. Райчев например). Но у него — при бликащите вълнения и признания за изживените мигове на наслада от една книга или от едно общуване с голяма личност — винаги на будня стража стои читателят с изтънчен, но реалистичен вкус, който много бързо засича маниерността, книжността, подражанието, заемките (Г. Райчев). Той пък се допълва от учения, който с рядка добросъвестност, някъде и със забавна педантичност документира всеки свой ред.

Той смело коригира или допълва днес свои някогашни оценки или тълкувания („В спор със себе си“ — с. 388). На това са способни критици, които много обичат литературата. Те умеят да се издигат над дребнавата амбициозност и водаческите претенции, над законодателността на по-редственика. Или просто на критика, който в умиление съзерцава себе си и за когото литературата е повече повод за себезява, за честолюбиво присъствие. При С. Султанов това е проява както на висок критически морал, така и на голяма естетическа възискателност, на неспокойно и упорито дирене на най-вярната оценка, на най-задълбоченото тълкуване, на най-интересната и най-увлекателната интерпретация. При него усещаме едно мъчително състезание с времето, което отсява нетрайното и случайното или най-малкото злободневното. С. Султанов, изглежда, рано е решил „вечните“ проблеми, стоящи пред всеки критик, който иска да остави следа след себе си, и затова с таква творческо нагърежение се осъществява в мащабни изследвания. Сякаш той би предпочел да го наричат писател, а не критик — и най-„критическата“ му изява е писателска, непозната за нашите отпъкани представи, където вече си пробива път ново схващане за осъществяването на критика.

В статията за Ивайло Петров усещаме едно обиквяло около автора, едно мъчително напипване на истинското лице на гози наистина сложен днешен творец. Сякаш инерцията го е накарала да търси у Ивайло Петров прекалено педантично влиянието ту на Йовков, ту на Елин Пелин. Но той тълкува много вярно шедьовъра му „Преди да се родя и след това“ и нарича тази книга уникална — същото може да се каже и за страниците му за „Мъртво вълнение“. Това може би пък трябва да ни наведе на мисълта, че в съвременната проза творят вече много сложни и богати писателски личности, които трябва да бъдат внимателно и грижливо изследвани и тълкувани. Няма нищо по-ненавистно за С. Султанов — един от критиците, които след Априлския пленум се осъществиха в борба с остарелите схваща-

ния на догматичната критика — от невнимателното, грубо, наставническо отношение на критиките към сложните и противоречиви автори. От друга страна, привличайки класиката при анализа на по-нови автори, С. Султанов е един коректив. Чрез неговото перо традицията респектиращо присъства в съвременността. Това е прецизност, която воюва против средните стойности, активно привличайки за съюзник класиката.

Изследовател на литературни върхове, дал твърде много от себе си, за да заблестят някои класици пред читателите със своята първична българска светлина, той пише и за нашето вчера, и за нашето днес с опита на личност, обогатена от рево-

люционните преобразования, настъпили във всички области на живота. С национална отговорност на строител на нашата нова култура, заедно с видните критици от т. нар. средно поколение, разгърнало се след Априлския пленум, С. Султанов и в тая своя книга проверява здрави ли са фундаментите и поставя задачи пред съвременната литература, която е длъжна да поднесе своите шедьоври, които биха задържали на съпоставки с литературното вчера. Струва ми се, че такъв е и стремежът на С. Султанов, реализиран и в неговите „незавършени разговори“...

Александър Спиридонов